

Šükrüllāh ibn Šihāb¹ töröknyelvű változatának a magyar had-, nyelv- és őstörténetre vonatkozó fontosabb szövegei.

Hogyha Šükrüllāh ibn Šihāb ed-Dīn ar-Rūmī perzsa nyelvű krónikájának („Brit. Mus. Or. 1627.“ és „Or. 2775.“, „Oxford. Marsh 628.“; Hammer és Thury idevágó szövegei) s ugyanezen író török nyelven megírt kéziratának („Brit. Mus. Or. 9266.“; kairói Királyi Könyvtár „török történet 95 : m“ és az alább következő négy kézirat) a magyar had-, nyelv- és őstörténetet közvetlenül érdeklő, illetve fokozottabb mérvű érdeklődésünkre számottartó anyagát külön-külön áttanulmányozzuk s ezután valamennyit egymással összehasonlítjuk, ezen analitikus művelet után meg kell állapítanunk azt, hogy: a nevezett író perzsa nyelven írt krónikáját nemcsak *lefordították* oszmánli-török nyelvre (l. az imént említett „török történet 95 : m.“ számú kéziratot), hanem ugyanezen nyelvre *át is dolgozták*. (L. „Brit. Mus. Or. 9266.“ számú és az alább következő négy kéziratot.) Ezen megállapítás annyiban fontos ránk nézve, amennyiben a török nyelvre *átdolgozott* Šükrüllāh-féle változatnak idevágó szövegei — gyakran — nemcsak, hogy bővebb és használhatóbb anyagot nyújtanak az eredeti perzsa szövegnél — mint azt éppen a turk törzsek leírásánál láthatjuk — hanem ezek a töröknyelvű variációk oly szöveggel is dicsekedhetnek — mint például Sallām tolmács expedíciójának leírásával (l. tovább a szöveget), mely leginkább *forráskritikai szempontból* a magyar őstörténetre nézve fontos, főleg azért, mivel ez a leírás visszavezethető Ḍsaihānī vazīr jelenleg meg nem lévő, arab nyelven írt geografiájának² idevonatkozó szövegére — melyek sem a perzsanyelvű eredetiben, sem ennek

¹ Ezen íróra vonatkozólag l. a szerzőnek következő dolgozatait: „Új mondatfoszlányok a nomád magyar népről.“ (Századok, 1929. VII—VIII. sz.) „Keleti krónikák a török-magyar világról.“ (Had tört. Közl. 1928. III. sz.) „Ósmagyar hadügy az idevonatkozó öt keleti kútfő alapján.“ (Had tört. Közl. 1929. II. sz.)

² Ezen műre vonatkozó, legszükebbes tudnivalókat l. a szerzőnek következő szerény dolgozataiban: „al-Ḍsaihānī's lost Kitāb al-Masālik val-Mamālik: is it to be found at Mašhad?“ (Bulletin of the School of Oriental Studies, London, 1928. Vol. V., part I.; „Ibn Baṭṭūta's Journey to Bulghār: is it a fabrication?“) IRAS, 1929. october.

töröknyelvű fordításában (l. „török történet 95 : m.“ számú kéziratot) egyáltalában nem, vagy csak megkurtítva találhatók meg. (L. tovább.)

Ezek után szabad legyen bizonyítanunk azon említett tényt, hogy a szóbanforgó író perzsa nyelven írt eredetijét nemcsak *lefordították* oszmánli-török nyelvre (l. a már többször említett „török történet 95 : m.“ számú kéziratot), hanem ugyanezen nyelvre *át is dolgozták* (L. „Brit. Mus. Or. 9266.“ számú és az alább következő négy kéziratot), oly mértékben és terjedelemben, amelyet megkövetel az imént említett tényálladék felderítése — különös tekintettel a magyar had-, nyelv- és őstörténetre:

Sallám tolmács expedíciójának leírása (l. előbb) a török nyelvre *fordított* szövegben nincs meg, míg az *átdolgozott* szövegben (l. a most említett öt darab kéziratot) meg van, mégpedig bő kiadásban (l. tovább a szöveget). (Viszont igaz, hogy a török nyelvre *fordított* szövegben, a történeti részben, a végén, terjedelmesebb szövegezést is találhatunk, mint az *átdolgozott* szövegben. Azonban a krónikának ezen része ráknézve már nem fontos. Ezen tünet már csak azért sem jelentős reánk nézve, mivel tudjuk, hogy bizonyos keleti kéziratoknál — valószínűleg ebben az esetben is — főleg egykorú történeti szövegeknél, a kopista, vagy a fordító gyakran, a saját szakálára, folytatja az események leírását ott, ahol az általa másolt, vagy fordított szöveg abban hagyta.) Továbbá: a turk törzsek leírásánál (l. tovább a szöveget), a negyedik törzsig az *átdolgozott* szöveg (l. előbb) bővebb szövegezést mutat, mint a perzsából *fordított* textus (l. előbb), sőt a bevezetés, de méginkább a harmadik törzs leírása (l. tovább a szöveget) az előbbiben (*átdolgozott* szöveg) az utóbbiénál mintegy hétszerte bővebben van meg. Ugyanakkor meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy a szöveg ezen részében egy-két helyen, a perzsából *fordított* szövegben is találhatunk oly szót, illetve mondatfoszlányt, mely az *átdolgozott* — azaz a bővebb és megbízhatóbb — szövegben nincs meg. A negyedik törzs leírása az *átdolgozott* szövegben legalább két-három mondattal bővebb a *fordított* mű szövegénél. Viszont az is igaz, hogy ez utóbbinál egy-két szó, mondatroncs más szövegezésben van meg, mint az *átdolgozott* textusban. Az ötödik törzs leírása, az *átdolgozott* szövegben, a másikénál legalább tíz mondattal bővebb. Azonkívül az adásvételről szóló szövegrész (l. a szöveget tovább) is jóval pontosabb és terjedelmesebb fogalmazást mutat amannál a pendant-résznél, melyet a *fordított* szövegben látunk. Viszont ez utóbbiban mindössze egy-két oly szó van, mely vagy máskép, vagy egyáltalában nincs meg az *átdolgozott* szövegben.

A hatodik törzs vázolója a *fordított* szövegénél csak rones ama idevágó textushoz képest, melyet az *átdolgozott* kéziratokban találunk. Így a *fordított* szöveg a besenyők táborozási módjáról meg sem emlékszik. A hetedik törzs ecsetelése az *átdolgozott* kéziratokban legalább négy mondattal bővebb a *fordított* szöveg idevágó részénél. (Többek között, ez utóbbiban a kende (stb.) méltóságánév meg sincs említve.) Még a nyolcadik törzs leírásában — mely az *átdolgozott* szövegben is erősen meg van kurtítva — láthatjuk a legkisebb eltéréseket a kétféle textus között. Azonban e helyen is, az *átdolgozott* szöveg mintegy két-három mondatral bővebb a másikénál. A kilencedik törzs leírása az *átdolgozott* szövegben a *fordított* textusénál pontosabb fogalmazásban s gyakran bővebben van meg. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *fordított* szöveg végén — ezúttal kivételesen — találhatunk három-négy oly mondatot az oroszok rablóhadjárataira vonatkozólag, melyek az *átdolgozott* szövegben nincsenek meg. A közösen előforduló két-két számadat sem egyezik egymással; ehhez hasonló jelenség a kétféle szövegben — még előfordul egypárszor). Végül a bulgárokról szóló tudósításról csak annyit, hogy ezen rész az *átdolgozott* szövegben is meg van nyírva s így e helyen a *fordított* textus mintegy két mondatral bővebb az előbbinél. — Végeredményben általában megjegyezhetjük, hogy az *átdolgozott* szöveg bővebb — sőt: jóval terjedelmesebb — a másikénál s hogy még az egyező részek tekintetében is, legtöbbször az *átdolgozott* kéziratok a másikénál pontosabb, szabatosabb fogalmazást tüntetnek fel. S ha mindezek után összehasonlítjuk az imént tárgyalt *átdolgozott* és *fordított* szöveget az idevágó, eredeti, perzsanyelvű szöveggel (l. előbb), ezen elemző művelet után rájövünk arra, hogy a háromféle szöveg között a török nyelvre *átdolgozott* szövegnek van a legnagyobb *tudományos értéke* s hogy a török nyelvre *fordított* szöveg tekintendő a perzsanyelvű, eredeti mű *fordításának*. (L. fent.) Ezen furcsa tünet okát több hipotézissel világhíthatjuk meg ugyan, de biztosan megálló tényekkel — sajnos — nem tudjuk megmagyarázni. (Hogy a *fordított* szöveg csakugyan az eredeti, perzsa nyelven írt mű csaknem szó szerinti fordításának veendő, erre nézve bizonyítéknak vehetjük ama körülményt is, hogy ezen *fordított* szövegben a török törzsek számozása — elejétől végig — perzsanyelvű ordináliákkal, míg az *átdolgozott* szövegben töröknyelvű rendszámokkal történik — kivéve az első török törzset, melynek rendszáma arabnyelvű. Ugyancsak ezen tény látszik magyarázni az a jelenség is, hogy a *fordított* szövegnek egyes fejezetei élén a „dar bajān” perzsanyelvű kifejezés áll, ezzel szemben az *átdolgozott*

szöveg egyes fejezetei élén ezen perzsanyelvű kitéltet nem látjuk.

A továbbiakban — éppen az előbb elmondottak folytán — Sükrüllāh ibn Šihāb^{2*}-nak csakis oszmánli-török nyelvre átdolgozott, idevágó szövegeiről fogunk beszélni. Ezen szövegek mindezekéig — még nem voltak kiadva, lefordítva és magyarázva. Markwart József sem említi seholsem ezen szövegeket.

Eléggé ismert tény, hogy Sükrüllāh ibn Šihāb idevágó szövegeinek fő — *de úgy lehet, hogy nem egyedüli*^{3**} — forrásául Muḥammad-i 'Aufi anekdotagyűjteményének idevonatkozó része tekintendő. (Ezen megállapítás Sükrüllāh ibn Šihāb-nak mind a háromféle, idevonatkozó szövegére, de kiváltképen az *átdolgozott* műre vonatkozik.) Ha mármost Muḥammad-i 'Aufi perzsanyelvű anekdotagyűjteményének idevonatkozó — a türk törzsekről és a bulgarokról szóló — részét³ egybevetjük Sükrüllāh ibn Šihāb *átdolgozott*, töröknyelvű szövegének idevonatkozó részével, azt vesszük észre, hogy ez utóbbiban találhatunk oly mondatokat, mondatfoszlányokat és egynéhány oly szót, melyek vagy bővebb, pontosabb szövegezést mutatnak Muḥammad-i 'Aufi párhuzamos kitételeinél, vagy ezen utóbbi szerzőnél egyáltalában nincsenek meg, vagy ha megvannak, akkor másképp vannak meg. (Hogy ezen jelenségnek mi a főoka, errenézve többféle hipotézist állíthatunk fel ugyan — melyeket itt, ezen megtisztelő helyen feleslegesnek vélünk feszegetni —, azonban határozott választ nem tudunk adni.) Éppen ezért már ez a körülmény is megokolttá teszi ezen török nyelvre *átdolgozott*, idevonatkozó szövegrész — *egyelőre* csak magyarnyelvű fordításának — közzétételét.

Ha még tekintetbe vesszük azon körülményt is, hogy

^{2*} Többek között, ezen író szóbanforgó szövegeinek matematikai értelmezéséről is bátor voltam szólani a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1950. XII. 16.-iki és 1951. VI. 9.-iki felolvasó ülésén.

^{3**} U. i. ha tanulmányozzuk e két író szóbanforgó kéziratának idevágó részeit (*különösen* áll ez Sükrüllāh-nak gyakran említett töröknyelvű változatára), rájövünk azon eshetőségre, hogy az eddig feltárt kéziratoknál még pontosabb és terjedelmesebb szövegek is léteznek. Míg ezek napfényre nem kerülnek, addig a fenti kitétel nem állítható teljes bizonyossággal. Markwart József részben idevágó megállapításait (L. Ost-europäische und ostasiatische Streifzüge, S. XXX., 516—517, 519.) nem kell egész komolyan, szözerint vennünk.

³ L. a nevezett szerzőnek következő, újperzsa nyelven írt kéziratait: Wien, Mxt. 575.; Oxford, Elliot 172.; Oxford, Elliot 169.; Oxford, Elliot 175.; India Office, E. 600.; Brit. Mus. Or. 2676.; Brit. Mus. Or. 256.; Brit. Mus. Add. 16862.; Brit. Mus. Add. 2672. Nem tartozik ugyan ide, de azért leszögezhetjük, hogy M. Aufi idevonatkozó szövegeinek jelentősége már csak azért is maradandó a magyar had-, nyelv- és őstörténetre nézve, mivel ott számos oly mondatot és szót találhatunk, mely az idevonatkozó arab-, török- és perzsanyelvű művek egyikében sincs meg, illetve másképp van meg. Azaz: ezen anekdotagyűjtemény nemesak „segédforrást“ jelent részünkre.

ezen török nyelvre *átdolgozott* szövegnek idevonatkozó részében oly mondatokat, mondatfoszlányokat, szókat találhatunk, melyek vagy bővebb és pontosabb szövegezést mutatnak fel Ibn Rustah arabnyelvű, al-Bakrī arabnyelvű és Gardīzī perzsanyelvű szövegeinek párhuzamos részeinél, vagy egyáltalában nincsenek meg, vagy ha megvannak, úgy másképp vannak meg az imént említett három műben, ismétlem, mindezeket tekintetbe véve méginkább feljogosítva érezzük magunkat ezen Šükrüllāh-féle *átdolgozott*, töröknyelvű szöveg idevonatkozó részének magyar nyelvre való lefordítására és ennek közzétételére. Ezen török nyelvre *átdolgozott* Šükrüllāh ibn Šihāb-féle szöveg idevonatkozó részeit (l. az alábbi szövegeket⁴) — *ötödik forrásképpen* — *nyugodtan hozzacsatolhatjuk a már említett Ibn Rustah, Gardīzī, al-Bakrī és Muḥammad-i Āufī idevágó műveinek ideszóló, párhuzamos részeihez.*

Šükrüllāh ibn Šihāb perzsanyelvű eredetijének ezen török nyelvre *átdolgozott* műve idevonatkozó részeinek kiadásához, illetve magyar nyelvre való lefordításához négy darab kéziratot használtam (l. alább), melyek mindegyikében megtaláltam ama ősmagyarokra vonatkozó mondatfoszlányokat, melyeket még a british museumi példányban fedeztem fel. (Or. 9266.; ez szintén töröknyelvű *variáció* és nem töröknyelvű *fordítás*.) Mind a négy kézirat a kairói Királyi Könyvtár gazdag gyűjteményében^{4x} található meg. Íme e négy kézirat, *tudományos értékük* sorrendjében:

1. „Török történet. 202 : m.” számú, gyönyörű nuskh írástípusban írt, a hedsra 975-ik évében (Kr. u. 1567—68.) másolt kézirat, itt-ott nyelvtani és másolási hibákkal. E kézirat jelölése az alább következő szövegeknél: A.

2. „Török történet. 127 : m.” számú, tisztán olvasható, nuskh írástípusban írt, a hedsra 1055-ik évében (Kr. u. 1645—46.) másolt kézirat, műremek bőrkötéssel s a szövegben gyakori nyelvtani és másolási hibákkal. A következő fordításban e kézirat B-vel van jelölve.

3. „Török történet. 207 : m.” számú, nem könnyen olvasható, úgynevezett „ādi” kézírás technikával megírt s a hedsra 1065-ik évében (Kr. u. 1655.) másolt kézirat, a szövegben sok

⁴ *Kivétel az I. számú szövegfordítás* (l. tovább), mivel ez a rész főleg más írók — pl. az arab nyelven író Ibn Khurdhādhbah, Idrīsī stb. — munkájának idevonatkozó részeivel hasonlítható össze. Ezen forráskritikai analízist — sajnos — e megtisztelő helyen el nem végezhetjük. (Ezen l. sz. szövegfordítás fontosságáról, fent, már szólottunk egy-két szót.)

^{4x} Ezen pompás gyűjteményből egy arab nyelven írt s a magyarországi török hadjáratokra vonatkozó, *történelmi tárgyú*, eddig ismeretlen kéziratot — *megfelelő* magyarnyelvű fordítás kíséretében — szerencsém volt ismertetni a Hadtörténelmi Közlemények 1930. I.—II. füzetében.

nyelvtani hibával és másolási botlásokkal. Tudományos értéke körülbelül egyenlő a már említett british museumi kéziratpéldány tudományos értékével. E kézirat jelzése: C.

4. „Török történet. 206 : m.” számú, nehezen olvasható, nuskh írásmódban megírt s a hedsra 1164-ik évében (Kr. u. 1750—51.) másolt kézirat, mely hemzseg nyelvtani és másolási hibáktól, azonban csekély értékét némileg növeli az a körülmény, hogy a szöveg számos helyen — az előbbi hároménál — bővebb és itt-ott szabatosabb szövegezést mutat, mely jelenségnek előnyei ismeretesek. Jelzése az alább közlendő szövegfordításban: D.

A most következő szövegfordításban — a dolog természetesen folyományaképen — az „A” kéziratot vettem alapul. Csak még azt legyen szabad megjegyezni, hogy a következő szövegfordításban, illetve ennek jegyzeteiben, az egyes szók mellett gyakran látható a „stb.” jelölés. Ennek főoka az, hogy az illető szók egyes magánhangzói — az oszmánli-török írás főleg sémi természetűe folytán — nincsenek pontosan feltüntetve, minek következtében ezen fel nem tüntetett magánhangzók miatt az illető szók határozatlanná válnak és így többféleképen olvashatók le.

* * *

I. Sallām tolmács expedíciója⁵ Gog és Magog falához:

..... és azt is beszélik, hogy az abbaszída-kalifák közül al-Vāthiq Billāh uralkodó igaz álmot látott, mely szerint Nagy Sándor fala hirtelen megnyílt és a világokra zsarnokságot és vizályt hintett. Ezen álomtól megrettenvén végtelenül megijedt s megparancsolta, hogy a környezetéhez tartozó testőrök egyike s hadseregének bégje, kinek abban az időben Salām bnu Dsamān⁶ volt a neve, menjen el azon hatalmas király egyik katonai különítményével a szóbanforgó falhoz s a dolgok mibenlétét megtudván jöjjön vissza. Elküldte tehát őket s ugyanakkor megparancsolta, hogy irasanak királyi dekrétumot az „aranytrónus”⁷ királya számára, aki azon vilájet helytartója s azon királyság főadminisztrátora volt. Salām bnu Dsamān⁸ sok történetet beszél el: „Miután elindultunk, keresztül haladtunk számos puszta, he-

⁵ E szövegrész a szóbanforgó krónika III. fejezetének a végén található meg. (Lapszám egyik kéziratnál sem látható.)

⁶ stb. C: Salām ibn Tardsumān. (stb.). D: Salām Dsamān. (stb.). (Helyes alak fent, az I. után látható.)

⁷ A „trónus” sarir (stb.) szóval van jelölve. Minden valószínűség szerint, eredetileg, ez a szó, e szövegben nem trónust, hanem az akkoriban a kazar nép mellett lakó serir (stb.) népet jelölte.

⁸ C: mint előbb.

gyen, hegységen és sok steppén, majd egy feketéllő helyre értünk, mely úgy látszott, mintha a pokol völgyeinek s pusztaságainak egyike lett volna. Orrunk tele lett perzselő s bágvasztó szagokkal és ugyanakkor borzasztóan undorító szag kezdett terjengeni. Mondta is akkor minékünk a khazar király: „Ejnye katonák, legyetek óvatosak és vigyetek ecetet magatokkal egy kis serlegben: reggel és este állandóan ecetet szagoljatok, nehogy ezen undorító bűztől — agyatok működése megszűnven — elpusztuljatok.“ Végül is így tettünk s ezáltal ama undok bűzt némileg távoltartottuk magunktól. Röviden: ezen kaland csak kis töredéke volt utazásunknak. Sok mindenfélén keresztülesve végre ama falhoz értünk és mit láttunk! Írtózatos nagy tákolmányt, peremboltívei az égboltozatig érnek, kerületibástyái pedig a hetedik mennyország előcsarnokának szintjében vannak. Olyan ez, mint a Šaddād⁹ vára, „az oszlopos Irem, melyhez hasonlót még nem teremtettek a Földön.“¹⁰ Onnan egy magas épület felismerhető nyomai erednek, mely Ād¹¹ népének lakóhelye. Ennek bástyáiból egy nem kegyetlen tyrannus magas, pavillon-szerű épülete, boltíveiből pedig trónus lett. Habár meg akartuk találni azon falnak a végét, s habár a kereséstől izmunk megfeszült, tehetetlenek maradtunk s kimerültünk. És valahányszor köröskörül szaladtunk, hogy ezen fal végére érjünk, nem lévén ehhez erőnk és képességünk, kimerült állapotban megállottunk. Csak azt tudtuk meg, hogy egy magas fal, mely vasból és bronzból készült. S ezen építményben egy kaput láttunk, melyre egy nagy lakat volt függesztve. Ezen zárnak szélessége hús, hossza pedig nyolcvan rőf volt. S ezen lakatot azon kapura lánccal erősítették oda. Ezen fal környékén egy böles, előkelő és éber padisah, egy homályos rendeltetésű sah volt. Az ő katonáinak győzelmi tettével azon vidék tele lévén, a környék visszhangzott üstdobok lármájának harciszózatától. S hogy azon piszkos és nyomorult népséget innenső oldalról megfigyeljék, minden pénteki napon, jóval napfelkelte előtt, csillagoknál is nagyobb számú lovaskísérettel a falhoz lovagoltak. És ezen hadnépnek kezében egy-egy madárijesztőhöz hasonló füttykös volt és azon kaput a „csata“ napján ezen ösztökékkel — piff paff puff — ütögették, úgy, hogy Gog és Magog népe¹² ezáltal tudomást szerez arról, hogy eme oldalon örök vannak felállítva. Az örök ezen falat zavargásoktól megóvják. Tehát őrszemek vannak, kik ezen „várat“ — hogy a zavargás csa-

⁹ Ād fia (l. tovább).

¹⁰ L. Qur'an, LXXXIX., 6.

¹¹ Egy arabiai, régi, kipusztult, hasonló nevű őssemita nép mithikus őse

¹² Ja'dsüds, Ma'dsüds. (stb.)

pásaitól megóvják — körül cirkálják. Salām bnu Dsummān¹³ így szól: „Miután ama kaput hátrataszították s mi is a kapun befülettünk és ott hallgatóztunk, belülről hatalmas lárma hallatszott, oly rettenetes lárma, hogy azok, akik ezt hallották — félelemtől epehólyagjuk megrepedvén — elpusztultak. Ezen lárma eredete után érdeklődvén azon őrsereg vezére nekünk azt a felvilágosítást adta, hogy ez Ja'dsüds¹⁴ és Ma'dsüds¹⁵ lármaja.“ Salām bnu Dsummān¹⁶ így szól: „Mégkérdeztük az örököt: látott-e közületek valaki Ja'dsüds¹⁷ és Ma'dsüds¹⁸ népéből egyet? Feleltek az örök: „Igen, láttunk, valamikor egy csomó közülük kimászott eme fal tetejére, abban ű szempillantásban a magasságos Allāh sötét ferge-teget küldött, mely jéghideg viharként súvöltözvén, ezen lázongókat egy szempillantás alatt lefújta, egyikük mifelénk esett s akkor láttuk undok alakjukat s gyalázatos testüket“. — Akkor mi ezen időnek utána számítottunk s láttuk, hogy az az idő, amikor ők a fal tetejére kimásztak, arra az éjszakára esett, midőn al-Vāthiq Billāh ama igaz álmod látta. — Ezután visszafordultunk s két év és négy hónap múlva Samarqand¹⁹-ba érkeztünk.“ Allāh jobban tudja és ismeri ezt minálunk.“

* * *

II. A turkok:

„A hatodik fejezet a turkok törzseinek leírásával foglalkozik. A turk egy nemzet, melynek sokasága végtelen. S e nép nemeinek és ágainak száma határtalan, végtelen és vége-láthatatlan, minthogy ezen népcsalád némelyike pusztákon és folyóvölgyekben tartózkodik, illetve sivatagokban s településeken kívül lakozik. S ezen népfajnak összesen tizenkét törzse van. A guz²⁰ törzs. Ezen törzs az ogüz-ok²¹ ama törzsei közül való, melyeknek saját házai vannak. Vannak, akik azt állítják, hogy kilenc törzs létezik s hogy ezen kilenc törzs egyikét guz-nak²² nevezik. A szeldsükok^{22a} családjá szintén eme

¹³ stb. C: Tardsumān. (stb.)

¹⁴ stb. B helyesen: Jādsüds (stb.).

¹⁴, ¹⁵ stb. Gog és Magog népe. (L. előbb.).

¹⁶ stb. C: Tardsumān (stb.) (= tolmács. U. i. Sallām tolmács volt.)

¹⁷ stb. B: Jādsüds. (stb.)

¹⁸ stb. B: Mādsüdsi. (stb.)

¹⁹ stb.

²⁰ C: ogüz. (stb.).

²¹ stb. D: ogūr. (stb.)

²² C: oguz. (stb.) D: egész rosszul.

^{22a} selčüq (stb.).

guz²³ törzsből való. S habár ezen szeldsúkok^{23a} megjelenése Činkīz²⁴ khān kivonulásának s uralmának idejére esik, mégis ezeknek, azaz a szeldsúkoknak^{24a} eredete turk. S minthogy Dšinkīz²⁵ khān uralmának napjaiban s felülkerekedésének idejében a turkok, turkmánok, Turkistān-föld,²⁶ K̄hitā,²⁷ K̄hutan,²⁸ Čin²⁹ és Māčin³⁰ helyzete teljesen megváltozott és e népek s országok közül több a mongolok³¹ kardjának zsákmányul esett, illetve ők maguk rabszolgaságba kerültek, így általános helyzetük rosszabbra fordult, minek következtében széjjelszóródtak és demoralizálódtak. S ha a hatalmas Allāh úgy akarja, ezeknek helyzetét, geográfiai fekvésük szerint, a maga helyén, egy kevésbé ki fogjuk fejteni és meg fogjuk magyarázni. *Első törzs a guz.*³² E törzset qūn³³-nak is nevezik. K̄hitā³⁴-ország felől jelentek meg. Ezen törzs — saját feje után indulva — elhagyta saját hazáját a mindennapi megélhetés sanyarú volta miatt. *A második törzset qāj-nak*³⁵ nevezik. Ezeknek száma — amennyiben fel akarjuk becsülni — szintén végtelen és korlátlan nagy. Tartózkodási területük és állandó lakóhelyeik Sāri³⁶ vilajetre esik, mely viszont az Arminijeh³⁷-tenger partjának és bakhtālijeh³⁸ földnek szomszédságában van. *A harmadik törzset khīrkhīr*³⁹-nek nevezik. Ez szintén rendkívül gonosz nép. Országuk a bakhtāk⁴⁰-ok és kīmjāk⁴¹-ok között van. Azonban a kīmjāk-ok^{41a} ezektől északi irányban laknak. S beszélik, hogy eme khīrkhīr nép előkelő emberei holttestét elégeti. A

²³ stb. C: ogūz. (stb.). D: gurr (garr stb.).

^{23a} selčūqī (stb.).

²⁴ stb.

^{24a} selčūqī (stb.).

²⁵ stb.

²⁶ stb. D: Tūrkhistān. (stb.).

²⁷ K̄hatā (stb.). B: K̄hitā, K̄hatā (stb.).

²⁸ K̄hotan (stb.).

²⁹ stb.

³⁰ stb.

³¹ D: mogūl (stb.). C: maflūl (stb.). A és B: maglūl (stb.).

³² C: guzu (gazv. stb.). Hasonló eltérések száma igen gyakori.

³³ stb. B: qūt (stb.).

³⁴ K̄hatā (stb.).

³⁵ stb. A: tāj (stb.). D: fāri (?) (stb.). C: qāji.

³⁶ stb. A: Sāzi (stb.).

³⁷ stb. A: Armanijjech (stb.). D: majdnuem úgy, mint A.

³⁸ bukhtālijeh (stb.). Valószínűleg a besenyők. (L. M. Afi idevonatkozó helyét.) D: bakhtālijeh (stb.).

³⁹ khairkhair (stb.). D: egész rosszul. A kirgizek.

⁴⁰ (C és D másképp. Ilyfajta tollhibákat feleslegesnek tartjuk mindenütt felemlíteni.) Bukhtāk-ok (stb.). A besenyők.

⁴¹ kajmijāk. stb. A: kajmijāl, kīmjāl stb. (Szintén tollhiba).

^{41a} l. mint előbb.

krónikás mondja, hogy khīrkhīr⁴² egy személy volt, a köz-népből való, akit Mafsūn^{42a}-nak neveztek. Azonban e törzs igen előkelő és megünnepelt napjainak egyikén a lakosság ezen együgyű Mafsūn⁴³-nál összegyűlt s ugyancsak ott összelátalkozott e lakossággal egyívású, végtelen nagyszámú, más egyéb játékos-népség is és ott orgiákat s ezerféle civódást és bajt kezdett csinálni. Amikor a társaság megnyugodott és ezen gyülekezet tagjai fáradtak lesznek s megszelidülnek, e Mafsūn^{43a} hirtelen elterül a földön, erejét teljesen elvesztvén elájul. A nép ennek fejét locsolgatja, míg végtére e részeges himpellér magához tér, majd illően rendbehozza magát. Akkor az őmellette levő csőcselék e részeges fickótól felvilágosítást kér a következő években törtéendő események és a jövőben végbemenendő dolgok felől. Így ezen sámán azon hitetleneknek és törvények nélkül élőknek felvilágosításokkal szolgál a jövő évek ama bőséges, illetve szűkös voltáról, melyben részük lesz. S ezen eretnekek még hisznek is ennek a minősíthetetlen pernahajdernek és hazug jóslatainak hitelt adnak. Allāh mentsen meg minket ettől! *A negyedik törzsnék šariḥ*⁴⁴-nép a neve. Eme népnek nagy hatalma és tekintélye van. S tartózkodási- és lakhelye a: Lūnus⁴⁵-hegy. Ennek környékén s magas hegyoldalain drágakőbányák bőven találhatóak. S ezen gondtalan nép ruhazsebei és ruhagallérai, valamint ruhaújjai és ruhaszegélyei ércpénzekkel és értékes gyöngyökkel telistele és színes drágakőnyakláncokkal gazdagon ellátva van. És ez a nép legközelebbi és legtávolabbi urai ellen felázadván Turkistān⁴⁶ földjéről az igazhívók országaiba vonult. És ezek összesen kilenc törzsből állanak: három törzset čikilī⁴⁷-nek, hármat hatlī⁴⁸-nak s a többit badāvalmaškan⁴⁹-nak nevezik. *Az ötödik törzset kīmjāk*⁵⁰ népnek hívják. Ezen törzsnék lakásaik, otthonuk, helységeik és tágas sátraik nem léteztvén, az oroszlánok vérszomjas természetével felruházva és ezernyi átkos megpróbáltatásnak kitéve erdőkben tartózkodik. Ők is juhtenyésztők. Azonban tevük nincsenek. Tevét talán más országból importálnak. S

⁴² 42a stb.

⁴³ stb.

⁴⁴ šariḥ (stb.). Ezek más írónál khalads (stb.) néven szerepelnek.

⁴⁵ stb.

⁴⁶ Turkestān (stb.).

⁴⁷ čikilī (stb.). D: dsigilī (stb.). (A g (?) jelölése a D szövegben: k, fölötte egy pont).

⁴⁸ hitlī (stb.). (Pl. M. Aufī-nál egész máskép: haskalī (stb.). C: hitalī (sic.). D: hathlī (stb.).

⁴⁹ stb. D: badāvalmaškan (stb.) Ez — pl. M. Aufī-nál és Š. perzsa eredetűének töröknyelvű *fordításában* (l. a bevezetést) is — máskép van meg, amennyiben ezen egy, összevont törzsnév helyett ott három, különálló s a fenti összevont törzsnévtől elütő törzsnevet látunk.

⁵⁰ stb. A: kīmjāk (stb.). B (vokalizálja): kijmajāk.

náluk a kereskedőkkel folytatott adásvétel szóbeszéd, kínálat és kereslet nélkül történik. Ugyanis ama kereskedők, kik ezen nép országába érkeznek és ott egynehánynapi tartózkodás céljából tábort ütnek, mihelyt ezekkel a kereskedést, az adásvételt megkezdik, szükségképen lerakják saját áruikat ama néppel szemközt, előre kijelölt és meghatározott helyen, míg ők maguk elmennek. Hasonlóképen ama nép is a saját, különleges áruit lerakja a kereskedők áruival szemközt s ezen kufárok posztóáruival párhuzamban és mérlegelőképességével méricskél, illetve becslőeszével mérlegel s hogyha úgy látja, hogy az üzlet előnyös, a kereskedők áruit legott felkapván s a saját különleges kelmeáruit cserébe, azon helyre letévén elhávozik. Ellenkező esetben saját áruit visszaviszi s így a kereskedők áruí továbbra is saját helyükön maradnak. A kereskedők innen tudják, hogy áruikat nem fogadták kedvezően. Ez a nép legnagyobbbrészt tűzimádó lévén, minden évben egy vagy két napon böjtöt tart. S halottaikat elégetik. S miután meghal valaki, eelőtt siránkoznak, jajgatnak, panaszkodnak és zokognak, miközben könnyeket ontanak s még azt mondják, hogy: „Mi kegyes Királyunk, és segítségülkért Urunk végzésébe belenyugszunk, ítéletének engedelmeskedünk s a Tőle jövő jóra, rosszra buzgalommal várakozva figyelmezzünk.“ S ezen néppel még egy másik nép határos, melynek tartózkodási helye és otthona hegyes és erdős vidéken van. S ezen eretnek törzsnek külön egy-egy generálisa van. Alláh tudja ezt legjobban! *A hatodik néptörzset bakhtākijān⁵²-nak* nevezik. Ez a nép is az év tizenkét hónapjában, szakadatlanul, mindennestül nomadizál. A saját területükön és mindenütt, ahol bő eső esvén — az ég gondoskodása folytán — megnyílnak a harácsolásnak és szíves adakozásnak kapui s az emberekre végtelen jólét, mérhetetlen zsákmány és határtalan osztalék jut, az ily területeken ők — oda megérkezvén — tábort ütnek. S ezek országának kiterjedése — hosszában és széltében, azaz két dimenzióban mérve — három napnyi út. S földjüket észak felől a qifčāq⁵³-ok területe határolja. Azonban nyugati határait a *khazar*⁵⁴-ok és *šaqlāb*⁵⁵-ok tartománya képezi. S e népnek vagyona, jóléte, hatalma és tekintélye határtalan, végtelen, mérhetetlen és borzasztó nagy. Hasonlóképen e népnek és kíséretének dobjaik és zászlóik vannak. S a *bakhtāk*⁵⁶-ok és *khazar*⁵⁷-ok országa között egy tarto-

⁵² B így vokalizálja. C: bahākijān (stb.). Ezek a besenyők.

⁵³ qafčāq (stb.). D: qifčsāq (stb.).

⁵⁴ stb. B: ḥaraz (stb.). C: ḥazar (stb.). D: hadhar (stb.).

⁵⁵ stb. C vokalizálja: šuqlāb. D: šaqlāj (stb.). Ezek a „szlávok“.

⁵⁶ stb.

⁵⁷ stb. D: khadhar (stb.). B és C: ḥazar (stb.).

mány⁵⁸ van, mely hosszú és széles s amely egy hatalmas hegynek és egy óriási hegységnek egyik oldalára esik. Úgyszintén ama országnak⁵⁹ pusztaságában emberi nemhez tartozó két turkfajú nép lakozik. Ezeknek egyikét *fülās*,⁶⁰ másikat *gargarah*⁶¹ népnek hívják. S a már említett hatalmas hegy a *saqālibeh*⁶² nép földjére esik. S amikor ezeknek⁶³ padisahja saját haderejével és kíséretével lovagol, tízezer lovas van vele. És mindenegyés lovasnak kezében egy-egy vascövek van, melynek hossza két rőf. S minden helyen, ahol le szállnak, nehogy táborukba idegen, avagy ellenséges katona betörve őket felkoncolja, azon cövekeket leverik a földre és pajzsaitak végtől végig eme cövekekre akasztják úgy, hogy táboruk erős várhoz hasonlóan meg van erősítve és így senki sem képes ezeknek felébe kerekedni. És ezek közül még egy nép van, melyet *bardās*⁶⁴-nak neveznek. Ezek a *khazar*⁶⁵-ök városaiból valók. Ezek és amazok közti távolság tizenöt napnyi utat tesz ki. Valamennyien a *khazar*⁶⁶ király hatalma alá tartozván az ő parancsának engedelmeskednek s ítéletének alávetik magukat: így éldegélnek. S ezek és a *bakhtākī*⁶⁷-k között állandó háborúskodás van. Ugyancsak ezeknek kétféle fajtájuk van: az egyik halottait eltemeti a steppén, míg a másik élégeti. Országuk terjedtsége hosszában és széltében: hét napnyi út. *A hetedik törzset a turkok közül mahraqah*⁶⁸-nak hívják. Ezeknek országa száz farszanknyi terjedelmű. Uralkodójukat *kajdeh*⁶⁹-nek hívják. Bárhová is utaznak, a podgyással, háztartással, a trónussal, a sátrakkal és állataikkal együtt utaznak. És országuk Rüm birodalmával határos. S ama tartózkodási helyeik, ahol megpihenni szoktak, két hatalmas folyó partján van, melyek közül az egyiket *Vafā*⁷⁰-nak, a másikat *Ātil*⁷¹-nak nevezik. Mindkettő nagyobb a

⁵⁸ Ha megnézzük M. Aufi idevágó szövegét, úgy meg kell engednünk, hogy ez az ország épen a kazarok országa lehet.

⁵⁹ Ha megnézzük M. Aufi idevágó szövegét, úgy meg kell engednünk, hogy ez az ország is épen a kazarok országa lehet.

⁶⁰ D nem vokalizálja.

⁶¹ D és C nem vokalizálja: *gargar* (stb.).

⁶² stb. A: *safalijeh* (stb.). B: *saqalijeh* (?) (stb.). D: *thaqalijeh* (stb.). A „szlávok”. (L. előbb.)

⁶³ Itt is a kazarokról van szó.

⁶⁴ C: *bardās* (stb.). D: *bardās* (stb.).

⁶⁵ stb. B és C: *hazar* (stb.).

⁶⁶ stb. B: *hazar* (stb.). C: *haraz* (stb.). D: *khadhar* (stb.).

⁶⁷ stb. Mint már többször mondtuk, ezek a besenyők.

⁶⁸ *muḥriqah* (stb.). D: *muḥarriqah* (stb.); azonkívül: *mukharriqah* (stb.). Ezek a nomadizáló ősmagyarok.

⁶⁹ stb. D: *kabdeh* (stb.).

⁷⁰ stb.

⁷¹ stb. B és D: *Etil* (stb.). C: *Ānil* (stb.). Ezen folyópárról s a vele összefüggő, legszükségesebb szakirodalomról főleg a Magyar Nyelv 1931. 1—2. számában megjelent szerény cikkemben foglalkoztam.

Dsihūn⁷²-nál és a Sihūn⁷³-nál. Ezek, valamint a šaqlābī⁷⁴-k és rūs⁷⁵-ok között, nyáron-télen állandó háború és csatározás van. Azonban a mahraqaḥ⁷⁶ turkománok állandóan a šaqlāb⁷⁷ és rūs⁷⁸ néptörzs fölé kerekednek és ezeket sorjában felállítván s őket láncravervén foglyul ejtik és a rajtuk lévő, sokféle fajta, továbbá coboly és másegyéb prémekeket lehúzzák róluk, őket meztelenül Rüm⁷⁹-ba viszik és eladják. *A nyolcadik törzset šaqlābī⁸⁰-nak nevezik.* Ezek országától a bakhtākī⁸¹-k földjéig tizenhárom napnyi éjjel-nappali út van. Azonban ez tölgyerdőséggel van borítva, hegyek, hegységek és erdőségek vannak itt s járt út egyáltalában nincsen. Ezen nép is egy maroknyi tűzimádó. Ezen törzsnél földművelés és aratás is van, van családjuk és vannak törvényeik. Italuk: méhser. Fegyverük: pika és szekerce. Uralkodójukat⁸² svujut⁸³-nak s helyettesét⁸⁴ svikh⁸⁵-nek hívják. *A kilencedik törzset rūs⁸⁶-nak hívják.* Ezek is ama szigetcsoporton laknak, melynek hossza és szélessége három napnyi út. Azonban sűrűséggel van benőve s tenger is körülveszi. Ezen gonosz emberek foglalkozása és munkája a nappali-éjjeli, illetve éjjeli-nappali lopás. S szükséges dolgaikat — életmódjuk szerint — nyáron és telen karddal szerzik meg, úgy, hogy amikor ezen törzsből valaki meghal s ha tőle bizonyos értékű hagyaték maradt hátra és ha egy fiú és egy leányörököse van, a náluk dívó általános szokások és hivatalos törvények ilyen esetre megállapítják, hogy: azon elhunynak egész hagyatékát leányának, míg kardját, egyéb harcieszközeit és fegyvertárát fiának adják. És azt mondják, hogy: „Ej fiú, apád is ezen hagyatékot kard segítségével szerzte meg s ha férfi vagy, te is férfi módjára cselekedjél és életszükségletedet a négy évszakban kardoddal szerezd be.” És beszélnek, hogy a Próféta — béke és áldás

⁷² stb. D: Dsihūn (stb.). Ez az Oxus folyó.

⁷³ stb. D: Sikhūn (stb.). Ez a Jaxartes folyó.

⁷⁴ stb. Ezek a „szlávok“.

⁷⁵ stb. Ezek az oroszok.

⁷⁶ stb. D: muḥarriqaḥ (stb.). Amint látjuk, ez a forrás is turk népnek tünteti fel a magyarokat. *Jól tudjuk, hogy ez az állítás nem felel meg a valóságnak.*

⁷⁷ stb.

⁷⁸ stb.

⁷⁹ stb.

⁸⁰ stb. D: šaqlāmī (stb.) és daqlāmī (stb.).

⁸¹ stb. D: bakhtākīr (stb.). Ezek — mint azt már mondtunk — a besenyők.

⁸² A szövegben többes számban. (Ezen tünet is elég gyakori.)

⁸³ B, C és D: svjat (stb.).

⁸⁴ A szövegben szintén többesszámban látjuk.

⁸⁵ stb. B és C: sūnds (stb.). D: sūbakh (stb.).

⁸⁶ stb. A és D: rūs (stb.). Azonkívül D: épügy, mint a szövegben.

legyen rajta — időszámításának 303-ik évében⁸⁷ ezen félénk törzset megfélemlítették s ezért ők is az igazhitre térve muszalmánokká lettek. Azonban, hogy muszalmánokká lettek, a „szerződésben“ csak ama óhajukat nyilvánították, hogy az általuk zsákmánvont vagyon és préda teljes egészében sajátmaguknak engedessék át. Miután muszalmánokká lettek és Khavarezm⁸⁸ padisahjához követkepen négy embert küldtek és az iszlámra való áttérésüket tudtul adták, Kharezm⁸⁹ szultánja ezt meghallván, végtelenül megörült és ezen törzsnek, azon évben, különféle ajándékokat és az udvariasságnak egyéb jeleit küldte.“

*

III. A bulgárok nem a turk törzsek között említvék, hanem:

„A tizenkettedik fejezet szintén az emberiség egynehány különböző s egymástól elütő fajtájának leírásával foglalkozik.“ . . . . . „És a bulgárok⁹⁰ határának földje az, mely északnyugati irányban fekszik s az északi pólushoz közelebb van. Khvārezm⁹¹-től odáig öthavi⁹² út van. Eme törzsnek két városa van. Egyiknek neve: Suvār.⁹³ A másikat Bulgār⁹⁴-nak nevezik. S e két város között két napnyi út van. S egy hatalmas folyó pontosan ezen két város között, a középen folyik keresztül, melynek partja erdőséggel van benőve, illetve környékét tölgyes borítja. És ezen ország népe állandóan muszalmán. És a hitetlenekkel állandóan háborúskodik és viszálykodik. És azon erdőségekben sok a coboly, a szürkemókus és a hermelin. És ezen országban az éjszakák nagyon rövidek. Egy fazék vizet feltéve, reggel lesz, mire ez felforr . . .“

Janicsék István.

⁸⁷ A dátum pontossága kétségbevonható. Erre vonatkozólag lásd Kmuskó Mihálynak „Muhammad al-Aufi anekdotagyűjteménye negyedik részének XVI. fejezete“ c. tanulmányát (Történeti Szemle, XIV. évf. 53. l. 5. jegyzet).

⁸⁸ stb. B és C: H̄varezm (stb.). D: Kh̄vazerm. (stb.).

⁸⁹ stb. B: H̄vārezm (stb.). C: H̄varezm (stb.). D: Kh̄vazerm (stb.).

⁹⁰ bulgār, bolgār, stb.

⁹¹ stb. A: Kh̄varezm (stb.). C: H̄varezm (stb.). D: Kh̄vazerm (stb.).

⁹² D: ötévi.

⁹³ stb. A: Savādu. B: mint A.

⁹⁴ C és D: Bulgār (stb.).